

Zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt w Polsce w latach 1918-1939 na przykładzie księgosuszu i pryszczycy. Aspekt prawny i administracyjny

© MIROSŁAW WELZ¹, © RENATA KONDRAT², © PRZEMYSŁAW ŁOŚ³,
© JANUSZ BOGDAN⁴, © KRZYSZTOF ANUSZ⁴

¹Wojewódzki Inspektorat Weterynarii z/s w Krośnie, ul. Ściegiennego 6A, 38-400 Krosno

²Powiatowy Inspektorat Weterynarii w Sanoku, ul. Młynarska 45, 38-500 Sanok

³Powiatowy Inspektorat Weterynarii w Ustrzykach Dolnych, ul. Pionierska 10, 38-700 Ustrzyki Dolne

⁴Katedra Higieny Żywności i Ochrony Zdrowia Publicznego Instytut Medycyny Weterynaryjnej SGGW w Warszawie, ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa

Otrzymano 29.03.2023

Zaakceptowano 04.05.2023

Welz M., Kondrat R., Łoś P., Bogdan J., Anusz K.

Combating animal infectious diseases in Poland in the years 1918-1939 on the example of rinderpest and foot-and-mouth disease. Legal and administrative aspect

Summary

The regaining of independence by Poland in 1918 brought freedom, but it also posed many challenges for the state administration, including the reconstruction of a uniform veterinary service. It was not an easy task, considering that already in early 1920 an epizootic of rinderpest crossed the Caucasus and spread in the European part of Soviet Russia, reaching eastern Poland in September of that year. A modern legal framework for combating contagious animal diseases was successfully established within merely ten years. A breakthrough in the field of law regarding the eradication of infectious animal diseases was the Regulation of the President of the Republic of Poland of August 22, 1927 on combating contagious animal diseases. It was the first legal act of this type in the country and one of the most modern regulations of its kind in Europe at that time. The list of infectious diseases covered by the obligation to report and control included rinderpest, contagious bovine pleuropneumonia, foot-and-mouth disease, anthrax, blackleg disease, game and cattle plague, tuberculosis of cattle in the open form (lungs, udder, uterus and intestines), glanders of solipeds, sheep pox, dourine, coital exanthema of equines and cattle, scabies of solipeds and sheep, rabies, swine fever and plague, swine erysipelas, poultry cholera (pasterellosis) and chicken plague. The article presents the rules of combating infectious animal diseases in the example of rinderpest and foot-and-mouth disease, which were characteristic of the period of the Second Polish Republic.

Keywords: rinderpest, foot-and-mouth disease, law, regulation

Odzyskanie w 1918 r. przez Państwo Polskie niepodległości przyniosło wolność, ale także nastręczało wielu trudności w funkcjonowaniu administracji, w tym odbudowie jednolitej służby weterynaryjnej. Nie było to łatwe zadanie, zważywszy, że już z początkiem 1920 r. epizootia księgosuszu przekroczyła Kaukaz i rozprzestrzeniła się w europejskiej części Rosji Radzieckiej, by we wrześniu tego roku dotrzeć do wschodnich terenów Polski. Organizacja i przepisy weterynaryjne różniły się w poszczególnych zaborach. Na terenach, które weszły w skład Państwa Polskiego w zawodzie pracowało czynnie około 900 lekarzy weterynarii (5). W artykule przedstawiono aspekt prawny zwalczania chorób zakaźnych zwierząt w latach 1918-1939 oraz aspekt administracyjny zwalczania chorób

zakaźnych zwierząt w tym okresie, na przykładzie księgosuszu i pryszczycy, jako jednostek chorobowych reprezentatywnych dla II Rzeczypospolitej.

Celem pracy jest przypomnienie tych zagadnień lekarzom weterynarii, zwłaszcza młodszego pokolenia, ale także prezentacja ówczesnych działań i regulacji prawnych w kontekście współczesnych rozwiązań stosowanych w tym zakresie.

Aspekt prawny

W byłym Królestwie Polskim na mocy Dekretu Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim z dnia 3 stycznia 1918 r., powołano do życia Wydział Weterynaryjny w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (2).

Od 1919 r. państwowe służby weterynaryjne znalazły się w strukturach Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, zgodnie z Dekretem Naczelnika Państwa z 31 grudnia 1918 r., a ich zadania przekazano Sekcji Weterynaryjnej (1).

Z dniem 27 września 1920 r. weszło w życie Rozporządzenie Rady Ministrów w przedmiocie tymczasowej organizacji państwowej służby weterynaryjnej (17). Określiło ono zakres kompetencji tych służb, w tym nadzór i koordynowanie prowadzonych działań powierzono Ministerstwu Rolnictwa i Dóbr Państwowych oraz urzędowi wojewódzkim, a realizację starostwom oraz organom samorządowym, w określonym dla nich zakresie działania. Zagadnienia weterynaryjne należące do kompetencji wojewody powierzono specjalnym oddziałom weterynarii wchodzącym w skład departamentów rolnictwa i weterynarii w poszczególnych województwach. Oddziałem takim jako jego kierownik zarządzał lekarz weterynarii.

Sprawy weterynaryjne należące do zakresu działania starostwa załatwiał starosta poprzez podległych mu państwowych lekarzy weterynarii. Byli oni bezpośrednimi wykonawcami ustaw i rozporządzeń o zapobieganiu zaraźliwym chorobom zwierzęcym i ich zwalczaniu. W każdym powiecie urzędował przynajmniej jeden, a w miarę potrzeby nawet kilku państwowych lekarzy weterynarii. Przy ich niedostatecznej liczbie starosta mógł użyć pomocniczo lekarzy weterynarii wolno praktykujących, którym w czasie wykonywania czynności urzędowych przysługiwały prawa i obowiązki państwowych lekarzy weterynarii.

W miastach o własnym statucie i miastach niepodlegających czasowo lub stale właściwym starostwom, służbę weterynaryjną pełnić mogli samorządowi lekarze weterynaryjni, wyznaczeni przez magistraty tych miast. Jak ważna była dla tworzącego się Państwa Polskiego służba weterynaryjna, świadczyć może wydanie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 17 marca 1926 r. o ustaleniu wymagań od kandydatów na stanowiska urzędników kategorii I-iej w państwowej służbie weterynaryjnej (16). Przełomowym w zakresie tworzenia regulacji prawnych dotyczących zwalczania chorób zakaźnych zwierząt było jednak wydanie przez Prezydenta Rzeczypospolitej Rozporządzenia z dnia 22 sierpnia 1927 r. o zwalczaniu zaraźliwych chorób zwierzęcych (15). Stanowiło ono pierwszy tego typu akt prawny w kraju, a także było jedną z nowocześniejszych europejskich regulacji w tym zakresie. Rozporządzenie to dotyczyło zarówno zwierząt gospodarskich jednokopytnych i racicowych, jak też psów, kotów, drobiu, pszczół, ryb i raków oraz innych zwierząt, które uznawano za użyteczne w gospodarstwie. Zgodnie z jego zapisami, zwalczanie chorób zaraźliwych odnosiło się zarówno do ich tłumienia, jak też zapobiegania ich powstawaniu. Rozrózono pojęcie zwierzęcia podejrzanego o chorobę i wrażliwego, przy czym pierwsze oznaczało zwierzę z objawami choroby lub zwierzę podejrzanе o zakażenie, u któ-

rego objawów choroby jeszcze nie zaobserwowano, lecz z uwagi na pośredni albo bezpośredni kontakt ze zwierzętami chorymi mogło być nosicielem patogenów. Natomiast określenie „zwierzę wrażliwe”, dotyczyło zwierzęcia będącego nosicielem zarazki, które mogło przenosić go na inne zwierzęta, choć samo nie wykazywało objawów choroby. Zwalczanie chorób zaraźliwych, tak jak wcześniej, pozostawało w gestii ministra rolnictwa, wojewodów i starostów w zakresie ich działania, a także państwowych, samorządowych, a nawet prywatnych lekarzy weterynarii, działających w ich imieniu, w granicach udzielonych im upoważnień. Według Rozporządzenia, starosta wykonywał obowiązki organu I instancji, a wojewoda – organu II instancji. Rozporządzenie regulowało zwalczanie wymienionych w nim zaraźliwych chorób zwierzęcych, a także określało sposób stosowania środków dedykowanych zapobieganiu ich wystąpieniu.

Wykaz chorób zakaźnych zwierząt objętych obowiązkiem zgłaszania i zwalczania, obejmował: księgosusz, zarazę płucną bydła rogatego, pryszczycę, wąglika, szelestnicę, zarazę dziczyzny i bydła rogatego, gruźlicę bydła rogatego w postaci otwartej (płuc, wymienia, macicy i jelit), nosaciznę zwierząt nieparzystokopytnych, ospę owiec, zarazę stadniczą koni, otręt koni i bydła rogatego, świerzb zwierząt nieparzystokopytnych i owiec, wściekliznę, pomór i zarazę świń, różycę świń, cholere (pastereloza) drobiu oraz pomór kur. Katalog ten pozostawał otwarty, jako że mógł być rozszerzany przez ministra rolnictwa o choroby inne niż wskazane w rozporządzeniu. Minister rolnictwa posiadał także kompetencje do wyłączenia, okresowego lub stałego, spod obowiązku zgłaszania poszczególnych chorób wskazanych w Rozporządzeniu Prezydenta.

Wśród objętych Rozporządzeniem środków stosowanych w celu zapobiegania rozprzestrzenianiu się chorób zakaźnych, wskazane zostały środki zapobiegające przenoszeniu ich z zagranicy oraz zapobiegające szerzeniu się zakażeń wewnątrz kraju. Natomiast środki do natychmiastowego zastosowania w razie powzięcia podejrzenia choroby określone zostały wprost Rozporządzeniem Prezydenta w formie obowiązków dla każdego, kto był posiadaczem zwierzęcia lub zwierząt podejrzanych o chorobę lub zwłok takich zwierząt. Do obowiązków tych należało m.in. niezwłoczne zgłaszanie powziętego podejrzenia o wystąpieniu choroby do „przełożonego swej gminy, sołtysa lub do najbliższego posterunku policji albo też bezpośrednio do starosty...”.

Starosta, do którego wpłynęło zgłoszenie podejrzenia o wystąpieniu choroby, był zobowiązany – za pośrednictwem państwowego lekarza weterynarii – do ustalenia, po zbadaniu przez niego zwierząt i przeprowadzeniu potrzebnych dochodzeń co do rodzaju choroby, stopnia jej rozprzestrzenienia się oraz przyczyny jej wystąpienia, czy i która z zaraźliwych chorób zwierzęcych została stwierdzona lub czy jest

uzasadnione jej podejrzenie, a także do zastosowania niezbędnych środków doraźnych zapobiegających jej dalszemu szerzeniu się.

Koszty zwalczania zaraźliwych chorób zwierzęcych były w większości pokrywane przez państwo. Dotyczyło to również wypłaty odszkodowań i zapomóg dla posiadaczy zwierząt. Odszkodowania przysługiwały za zwierzęta zabite na zarządzenie starosty, w związku z wystąpieniem wskazanych w rozporządzeniu chorób zakaźnych lub za zwierzęta padłe w wyniku nakazanych przez ten organ szczepień czy innych zabiegów. Wysokość odszkodowania była uzależniona od choroby, w wyniku której nakazywano zabicia zwierzęcia. W przypadku pryszczycy i księgosuszu była ona równa wartości rynkowej zwierzęcia. W odniesieniu do pozostałych chorób odszkodowanie wynosiło cztery piąte lub trzy czwarte wartości rynkowej zwierzęcia, w zależności od choroby, a za ryby była to połowa różnicy wartości ryb żywych i śniętych. Zapomoga przysługiwała za określone gatunki zwierząt, tj.: bydło, świnie, owce, kozy, zwierzęta nieparzystokopytne, które padły na wskazane w rozporządzeniu choroby, pod warunkiem jednak, że ich posiadacz wywiązał się z obowiązku zgłoszenia jej podejrzenia. Wysokość zapomogi była niższa niż odszkodowania i wynosiła, zgodnie z zapisami Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r., w wersji pierwotnej trzy czwarte wartości rynkowej zwierząt, a po zmianach trzy czwarte wartości rynkowej zwierząt padłych przy pryszczycy, księgosuszu i zarazie płucnej, połowę przy wągliku, szelestnicy, zarazie dziczyzny i bydła rogatego oraz wścieklicznie, a jedną trzecią w odniesieniu do pomoru i zarazy świń.

Zarówno odszkodowanie, jak i zapomoga były istotne dla skutecznej walki z chorobami zakaźnymi zwierząt. Dla przykładu, niezgłoszenie podejrzenia choroby w ciągu 24 godzin od wystąpienia jej objawów klinicznych lub padnięć zwierząt, nabycia zwierzęcia podejrzanego o chorobę lub chorego bądź niedopełnienie innych nałożonych rozporządzeniem obowiązków w zakresie zwalczania chorób zakaźnych zwierząt skutkowało odmową przyznania odszkodowania bądź zapomogi (6).

Szczegółowy tryb postępowania powiatowego lekarza weterynarii przy stwierdzaniu poszczególnych chorób zakaźnych zwierząt określało Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 9 stycznia 1928 r., wydane w porozumieniu z Ministrami Spraw Wewnętrznych, Skarbu i Komunikacji w sprawie wykonania Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r. o zwalczaniu zaraźliwych chorób zwierzęcych (13).

Aspekt administracyjny

Księgosusz. Podczas rewolucji i wojny domowej w 1917 r. w Rosji epidemia księgosuszu przekroczyła Kaukaz i rozprzestrzeniła się w europejskiej części tego kraju, by w 1920 r. dotrzeć do wschodnich terenów

Polski. We wrześniu 1920 r. jego ogniska stwierdzono w ówczesnych województwach: białostockim, warszawskim i lubelskim oraz we wschodniej Małopolsce (9). W Polsce z powodu księgosuszu w czasie trzech miesięcy pierwszej połowy 1920 r. padło ponad 40 tys. sztuk bydła. Do akcji zwalczania choroby włączono obok państwowych lekarzy weterynarii także oficerów korpusu weterynaryjnego wojska polskiego delegowanych z armii oraz absolwentów i studentów uczelni weterynaryjnych. Na początku 1921 r. epizootia przekroczyła Wisłę i osiągnęła województwa: poznańskie i pomorskie. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 27 września 1920 r. utworzono funkcję Naczelnego Komisarza do Walki z Księgosuszem (12). Pierwszym Naczelnym Komisarzem został ppłk lek. wet. Jan Kiszkiel, którego następnie zastąpił ppłk lek. wet. Kazimierz Zagrodzki, późniejszy szef Służby Weterynaryjnej Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz autor wydanej w styczniu 1920 r. przez Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych publikacji „Kłęska księgosuszu w Polsce”. Opisuje ona skalę występowania księgosuszu w niektórych krajach Europy na przestrzeni osiemnastego i dziewiętnastego wieku oraz zagrożenia związane z jej występowaniem w ówczesnej Polsce. Czytamy w niej między innymi: „Bydłostan kraju jest wyczerpany do tego stopnia, że spadł do 50% stanu przedwojennego...”, a także: „Zrozumiałym przeto się stało, że wstrzymanie dalszego pochodzenia tej zarazy ma pierwszorzędne znaczenie ogólnopństwowe...”. Autor po przedstawieniu krótkiego zarysu objawów i przebiegu choroby nakreślił najważniejsze zasady jej zgłaszania, zwalczania oraz zapobiegania dalszemu szerzeniu się zakażeń. W publikacji pojawiła się także zapowiedź wdrożenia masowych szczepień bydła narażonego na zakażenie księgosuszem. Praca miała w dużej mierze charakter informacyjny, niezmiernie ważny wówczas dla polskich hodowców bydła. W ostatnim jej zdaniu autor zwrócił się z apelem do „...wszystkich obywateli kraju o jaknajwydatniejsze współdziałanie z władzami w walce z tym nowym strasznym wrogiem.” (22). Należy zaznaczyć, że Naczelnym Komisarzem do Walki z Księgosuszem posiadał wówczas nadzwyczajne uprawnienia dotyczące działań podejmowanych w zakresie zwalczania choroby, w tym między innymi od jego zarządzeń nie przysługiwało odwołanie w trybie administracyjnym, a wszystkie władze oraz urzędy, cywilne i wojskowe, zobowiązane były do udzielania niezbędnej pomocy w zakresie podejmowanych przez niego decyzji.

Od marca 1921 r. sytuacja zaczęła stabilizować się z uwagi na to, że zintensyfikowano zwalczanie księgosuszu, wykorzystując surowicę oraz szczepienia przeciwko księgosuszowi. Surowicę produkowano w Michałowce, jednostce organizacyjnej Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach (9). W stacji tej surowicę wytwarzano poprzez immunizację ozdrowieńców zawieszoną za-

wierającą wirusa, a pozyskanej surowicy zakażonych w ten sposób zwierząt używano do biernego uodparniania zwierząt zdrowych. Na terenach odległych od ognisk choroby stosowano uodparnianie bierne surowicą, a na terenach przygranicznych przeprowadzano „szczepienia kombinowane”, podając jednocześnie surowicę oraz krew pobraną bezpośrednio od zwierząt będących w stadium wirerii (7). Jednym z prekursorów szczepień przeciwko księgosuszowi był Polak, powstaniec styczniowy, profesor Marceli Nencki, który w badaniach prowadzonych na Kaukazie w Rosji stosował szczepienia surowicą i żółcią pozyskaną od zwierząt padłych z powodu choroby (3).

Innym, istotnym środkiem walki z chorobą było ograniczenie przemieszczania zwierząt. W tym celu utworzona została, na podstawie Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych z dnia 29 września 1920 r. w przedmiocie walki z księgosuszem, linia ochronna – kordon (wg słownika języka polskiego PWN „ciasny szereg lub kilka szeregów żołnierzy, policjantów itp. otaczających jakiś obiekt lub blokujących przejście”). Granica strefy chronionej przed epizootią biegła wzdłuż fragmentów rzek: Zbrucz, Bug, Narew i Biebrza. Kordon był kontrolowany przez straż wojskową, której zadaniem było niedopuszczanie do przekroczenia granicy na zachód przez zwierzęta wrażliwe na zakażenie, a także egzekwowanie zakazu przewożenia i przenoszenia surowych produktów, pochodzących od takich zwierząt (8). Natychmiastowemu zabiciu podlegały w ogniskach choroby wszystkie zwierzęta, u których księgosusz został stwierdzony oraz zwierzęta podejrzane o zakażenie, jeśli nie były wcześniej zaszczepione. Zabiciu mogły być poddane także zwierzęta z gatunków wrażliwych na zakażenie, przemieszczane środkami transportu lub przebywające na jarmarkach, pokazach lub w rzeźniach, co do których można było przypuszczać, że zetknęły się bezpośrednio ze zwierzętami chorymi. Zwłoki zwierząt zabitych podlegały zniszczeniu w całości. Miejscowość, w której przebywały zwierzęta chore na księgosusz lub część takiej miejscowości, była otaczana kordonem cywilnym, policyjnym lub wojskowym (6).

Dzięki prowadzonym działaniom w styczniu 1922 r. na całym obszarze Rzeczypospolitej księgosusz został zlikwidowany. Utrzymano jednak nadal pogotowie na wypadek ponownego wybuchu zarazy. Ponieważ w walce z chorobą osiągnięto, w przeciągu zaledwie jednego roku, tak dobre wyniki, zachodziła obawa, czy nie istnieją w kraju utajone jej ogniska. Aby to sprawdzić, w ciągu lata 1922 r. przeprowadzono przegląd całego pogłowia bydła rogatego na obszarach zagrożonych. Działania te okazały się celowe, ponieważ stwierdzono jeszcze pewną liczbę ognisk w województwach: nowogródzkim, poleskim, białostockim i ziemi wileńskiej. Łącznie w tej epizootii w latach 1920-1923 na terenie kraju księgosusz stwierdzono w 11 województwach i 68 powiatach (4).

Pryszczycza. W pierwszych latach po odzyskaniu przez Polskę niepodległości pryszczycza występowała sporadycznie. W 1923 r. odnotowano tę chorobę w województwach poznańskim i pomorskim. Rok później wystąpiła także w Małopolsce. W styczniu 1925 r. pryszczycę stwierdzono już w 47 powiatach (20).

Kolejne zachorowania zwierząt na pryszczycę odnotowano w 1930 r. Podjęto wtedy walkę z tą chorobą m.in. na połoninach czarnohorskich. Urząd Wojewódzki w Stanisławowie w obawie przed dalszym szerzeniem się choroby nakazał badanie weterynaryjne zwierząt pędzonych na połoniny oraz z nich spędzanych. Prawdziwym wyzwaniem dla służb weterynaryjnych było wystąpienie epizootii pryszczycy w 1938 r., szerzącej się w państwach zachodniej i północno-zachodniej Europy, w tym m.in. w Wielkiej Brytanii i w Niemczech. Wiosną 1938 r. pryszczycza w Polsce, w porównaniu do Niemiec, rozprzestrzeniła się wolno. W kwietniu tego roku, w niemieckiej wówczas części Śląska potwierdzono zakażenie w 5370 zagrodach, a w sąsiednich województwach – poznańskim i śląskim w Polsce odnotowano tylko 186 takich ognisk (20). Na obszarze Państwa Polskiego walka z pryszczycą polegała głównie na wybijaniu zwierząt w ogniskach choroby. Epizootie pryszczycy były szczególnie groźne dla młodych krów i cieląt. Bardziej odporne na zarażenie było bydło dorosłe. Przebieg choroby u tych zwierząt był łagodniejszy niż u sztuk młodych. W okresie od 1 do 15 stycznia 1939 r. pryszczycza występowała w 15 województwach, 155 powiatach, 1846 gminach i 6637 zagrodach (21). Ówczesne przepisy nakładały na wojewodę obowiązek (w wypadkach zagrożenia województwa pryszczycą) wydania zakazu „wstępu do obór, stajen, chlewów osobom mającym z racji swego zatrudnienia styczność ze zwierzętami”. Zalecały również odkażanie ramp i targowisk zwierzęcych. Dopuszczały one co ważne – nieobligatoryjne zabicie zwierząt chorych i podejrzanych, zwłaszcza w odniesieniu do ognisk pojedynczych występujących na danym obszarze (obecnie określanych jako ogniska pierwotne), jeżeli rokowało to całkowite stłumienie zarazy. Zwłoki zwierząt zabitych i padłych należało utylizować na miejscu, w całości, wraz ze skórą. Właściciele zwierząt mieli obowiązek zgłaszania do władz podejrzeń pryszczycy. Natomiast w przypadku licznych ognisk na danym terenie postępowanie administracyjne ograniczało się do izolacji zwierząt w zagrodach zapowietrzonych. Dopuszczalne było leczenie zwierząt (dotyczyło to zwłaszcza zmian na skórze i błonach śluzowych) środkami własnymi lub dostarczonymi przez starostę. Ubój zwierząt chorych i podejrzanych możliwy był w zagrodzie zapowietrzonej lub za zgodą starosty w innym miejscu przez niego wskazanym w miejscowości zapowietrzonej, np. w rzeźni lub w innym miejscu doraźnego uboju. Wojewoda wokół gospodarstwa zapowietrzonego mógł wyznaczyć okręgi zapowietrzone i zagrożony oraz zarządzić w nich zakaz lub ograniczenie obrotu

zwierzętami, surowcami zwierzęcymi i wszelkimi przedmiotami mogącymi przenosić chorobę.

Badania nad zarazkiem pryszczycy prowadził wówczas w Polsce profesor Stanisław Piwowarczyk z Zakładu Bakteriologii Wydziału Weterynaryjnego Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Wszystkie badane przez niego szczepy zarazka pochodzące od sztuk bydła dotkniętego pryszczycą należały do typu O. Pod tym względem, w toku trwającej epizootii wyniki uzyskane w Polsce nie różniły się od wyników w innych krajach (11). Co prawda, pierwsza inaktywowana szczepionka przeciwko pryszczycy została opracowana w Niemczech już w latach 30. XX w., jednakże sposób i możliwości techniczne pozyskania tej szczepionki nie pozwalały na jej masowe wykorzystanie w zwalczaniu choroby w tym okresie (10).

Dyskusja i podsumowanie

Ze współczesnej perspektywy zagrożenie epizootyczne księgosuszem oraz pryszczycą w Europie i w Polsce można określić jako znikome. W drugiej połowie XX w. występowanie księgosuszu ograniczało się do Afryki i Azji. Obecnie nie stwierdza się księgosuszu, a od 2011 r. został on uznany przez FAO oraz OIE za chorobę całkowicie eradykowaną. Występowanie pryszczycy notowane jest obecnie w krajach Azji, Afryki i Ameryki Południowej, sporadycznie na południowym wschodzie Europy, w Bułgarii. Ostatnia znacząca epizootia pryszczycy w Europie wystąpiła w 2001 r. na Wyspach Brytyjskich, gdzie w związku z chorobą w ciągu 8 miesięcy, zabito 3,8 mln zwierząt, a straty finansowe szacowano na 27 mld GBP (23). W Polsce ostatnie ognisko pryszczycy potwierdzono w 1971 r.

Odnosząc się do kluczowej w dwudziestolecu międzywojennym regulacji prawnej dotyczącej zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, tj. Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r., o zwalczaniu zaraźliwych chorób zwierzęcych, na podkreślenie zasługuje zwięzłość oraz komunikatywność tego aktu, którego autorem był Franciszek Fischoeder, lekarz weterynarii i filozof, ówczesny dyrektor Departamentu Weterynaryjnego w Ministerstwie Rolnictwa w Warszawie. Dzięki tym walorom Rozporządzenie było proste i zrozumiałe zarówno dla organów odpowiedzialnych za jego egzekwowanie, jak i dla podmiotów mających obowiązek stosowania jego zapisów. Konstrukcja tego aktu była perspektywiczna, stanowiąc katalog otwarty, zarówno pod względem wykazu chorób zwalczanych z urzędu, jak i narzędzi ich likwidacji oraz zapobiegania ich wystąpieniu. Należy dodać, że między innymi z tych powodów mogło ono obowiązywać aż do 1997 r. jako podstawa prawna działań państwowych służb weterynaryjnych w Polsce. Niewątpliwym wpływem na kształt tego aktu prawnego miały doświadczenia z okresu zwalczania księgosuszu w Polsce, w szczególności w zakresie stosowania prostych i łatwych do wdroże-

nia rozwiązań oraz wiodącej, a nawet władczej, roli służb weterynaryjnych w zakresie zwalczania chorób zakaźnych zwierząt.

Kolejne regulacje krajowe, w tym ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 r. o zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, badaniu zwierząt rzeźnych i mięsa oraz o Inspekcji Weterynaryjnej (19), a następnie ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt (18), są z pewnością o wiele bardziej obszerne i rozbudowane o nowe obszary tematyczne, jednak w niektórych elementach mniej precyzyjne. Dla przykładu: zapis z art. 77 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 1927 r.: „Odszkodowanie nie należy się [...] w razie niespełnienia w ciągu 24 godzin obowiązku zgłoszenia każdego wypadku zachorowania lub wystąpienia objawów wzbudzających podejrzenie o zachorowaniu...” zastąpiły zapisy łącznie dwóch artykułów (art. 42 i 49) ustawy o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, które określają obowiązek niezwłocznego zawiadomienia o podejrzeniu choroby zakaźnej zwierząt organu Inspekcji Weterynaryjnej lub najbliższego podmiotu świadczącego usługi z zakresu medycyny weterynaryjnej albo wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Tak więc bezwarunkowy termin zgłoszenia podejrzeń chorób, w czasie do 24 godzin, zastąpiono terminem „niezwłocznie”, który zgodnie z orzecznictwem sądów, oznacza obowiązek spełnienia go bez zbędnej zwłoki. Z tego też powodu instytucja odmowy przyznania odszkodowania stała się mniej skuteczna, a czas zgłaszania podejrzeń chorób często przekracza 24 godziny. W aktualnych przepisach pozostały instrumenty zarówno odszkodowania, jak i zapomogi, wypłacanej za zwierzęta zabite lub padłe, jako istotne w walce z chorobami zakaźnymi, jednakże zastąpienie ich wcześniejszych wysokości, np. trzech czwartych, czterech piątych czy połowy wartości rynkowej, w zależności od choroby, pełną wysokością wartości rynkowej, w odniesieniu do odszkodowania, w przypadku wszystkich chorób z wykazu, sprzyja tworzeniu sytuacji, w których korzystniejsze finansowo (z punktu widzenia właściciela zwierzęcia) okazuje się być posiadaczem gospodarstwa będącego ogniskiem choroby niż objętego restrykcjami w obszarze zapowietrzonym lub zagrożonym. Warto nadmienić, że nazewnictwo tych obszarów przetrwało już ponad 100 lat w polskim prawie weterynaryjnym.

Na podkreślenie zasługuje również aspekt społeczny, ranga oraz prestiż zawodowy państwowej służby weterynaryjnej w latach 1918-1939. Prawo weterynaryjne było szanowane przez społeczeństwo i skutecznie egzekwowane przez organy władzy państwowej. Zwalczanie księgosuszu może stanowić tego spektakularny przykład, w czasach kiedy priorytetem rodzącego się państwa było realizowanie przez jego służby przepisów weterynaryjnych. Działania te miały charakter walki o bezpieczeństwo żywnościowe kraju, które było zagrożone przy śmiertelności bydła

dotkniętego księgosuszem sięgającej 90%. Od tamtych czasów zmieniła się, co jest naturalne, liczba chorób objętych obowiązkiem zwalczania, z 15 jednostek w pierwotnym tekście Rozporządzenia Prezydenta, do 41 umieszczonych w ustawie z dnia 24 kwietnia 1997 r., a następnie do 38 w ustawie z dnia 11 marca 2004 r. Ponadto od 21 kwietnia 2021 r. weszło w życie Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/429 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie przenośnych chorób zwierząt oraz zmieniające i uchylające niektóre akty w dziedzinie zdrowia zwierząt (Prawo o zdrowiu zwierząt – AHL), które po tej dacie wiąże w całości i jest bezpośrednio stosowane w zakresie zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, we wszystkich krajach członkowskich Unii Europejskiej, w tym w Polsce (14). Zastępuje ono i rozszerza dotychczasowe regulacje Unii Europejskiej dotyczące zdrowia zwierząt, łącząc je w ramach jednego aktu prawnego, umożliwiając lepszą koncentrację na priorytetach z zakresu zwalczania chorób zakaźnych zwierząt. Jako rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady nie wymaga ono co prawda implementacji w prawie krajowym, jednakże wymaga przepisów mających na celu dostosowanie prawa krajowego do jego postanowień, co jest niezbędne dla wskazania m.in. właściwej władzy, odpowiedzialnej za realizację tego rozporządzenia, określenia środków krajowych łączących regulacje AHL z regulacjami krajowymi (prawem administracyjnym, przepisami o zarządzaniu kryzysowym itp.), a także wskazania katalogu kar nakładanych za naruszenia przepisów z zakresu zdrowia zwierząt, jak też finansowania działań realizowanych w tym obszarze. Przepisy takie będą wprowadzane w drodze kolejnej ustawy.

Analiza przedstawionego stanu faktycznego i prawnego skłania do refleksji oraz pozwala wysnuć przynajmniej dwa wnioski. Pierwszy z nich jest taki, że nie wszystkie współczesne rozwiązania prawne stosowane na polu administracji weterynaryjnej są lepsze od obowiązujących wiele dziesięcioleci temu. Drugi dotyczy realizacji w Polsce obowiązujących wprost aktualnych regulacji prawa Unii Europejskiej w zakresie zwalczania chorób zakaźnych zwierząt. Unormowania unijne powinny być zarówno wdrażane w prawo krajowe, jak też stosowane w sposób rozważny i zgodny z intencjami ich autorów, ale także być zrozumiałe zarówno dla pracowników Inspekcji Weterynaryjnej, jak też podmiotów przez nią nadzorowanych. Treści aktów prawa wspólnotowego nie możemy dowolnie zmieniać, jednak ich wdrażaniu winny towarzyszyć ustawiczne szkolenia oraz publikacje przewodników w tym obszarze, jak też materiałów informacyjnych dedykowanych posiadaczom zwierząt i podmiotom mającym obowiązek stosowania przepisów w nich zawartych.

Na zakończenie chciałoby się powtórzyć za Owidiuszem „Czasy zmieniają się i my zmieniamy się w nich”. Mijają lata, nauki weterynaryjne stale się

rozwijają, także w zakresie diagnostyki i zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, a jednak z wielkim sentymentem patrzymy wstecz na rozwiązania prawne i działania administracyjne stosowane w Polsce w latach 1918-1939, wspominając jednocześnie z podziwem sukcesy w walce z ówczesnymi epizootiami, odnoszone przez naszych poprzedników, polskich państwowych lekarzy weterynarii.

Piśmiennictwo

1. Dekret Naczelnika Państwa w przedmiocie wyłączenia z kompetencji Ministra Spraw Wewnętrznych służby weterynaryjnej i przekazania tejże służby kompetencji Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych. Dz. Praw nr 5 poz. 92.
2. Dekret Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskiem. Dz. Praw nr 1 poz. 1.
3. *Fitner A., Paprocka G.*: Zwalczanie księgosuszu na świecie. Med. Weter. 2010, 66, 799-804.
4. *Jastrzębski J.*: Organizacja i zadania administracji weterynaryjnej w pierwszych latach niepodległości. Biuletyn Północno-Wschodniej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej 2019, nr 1 (71), 60-69.
5. *Kita J.*: 90 lat polskiej służby weterynaryjnej. Życie Wet. 2009, 84 (11), 914-919.
6. *Malinowska T.*: Podstawy prawne i zasady administracyjnego zwalczania chorób zakaźnych zwierząt. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2003.
7. *Marchlewski L.*: PING w Puławach w walce z księgosuszem w Polsce. Biblioteka Puławska nr 1, Kraków 1923.
8. *Nowicki M., Wiśniewski J.*: Współpraca wojska polskiego z weterynarią w zwalczaniu wybranych chorób zakaźnych zwierząt w okresie międzywojennym. Dawna medycyna i weterynaria militarna. Praca zbiorowa pod red. Mariusza Z. Felsmanna, Józefa Szarka, Mirosławy Felsmann. Wyd.: Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły, Chelmo 2009.
9. *Orzechowska B., Bezpalko L., Lis M., Boratyński J.*: Powstrzymanie epidemii księgosuszu w Polsce w latach 1921-1922. Advances in Hygiene & Experimental Medicine/Postępy Higieny i Medycyny Doświadczalnej 2018, 1018, 72.
10. *Paprocka G.*: Szczepionki przeciwko pryszczycy. Med. Weter. 2013, 69, 11, 643-648.
11. *Piwowarczyk S.*: Określenie typu zarazka pryszczycowego w epizootii pryszczycy w Polsce w 1938 roku. Wiadomości Weterynaryjne 1939, 226, 183.
12. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych w porozumieniu z Ministrami Spraw Wewnętrznych i Spraw Wojskowych z dnia 2 maja 1921 r. w przedmiocie walki z księgosuszem. Dz. U. 1920, nr 94, poz. 623.
13. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 9 stycznia 1928 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Skarbu i Komunikacji w sprawie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r. o zwalczaniu zaraźliwych chorób zwierzęcych. Dz. U. 1928, nr 19, poz. 167.
14. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/429 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie przenośnych chorób zwierząt oraz zmieniające i uchylające niektóre akty w dziedzinie zdrowia zwierząt. Dz. U. L 84 z 31.3.2016.
15. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r. o zwalczaniu zaraźliwych chorób zwierzęcych. Dz. U. 1927, nr 77, poz. 673.
16. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 marca 1926 r. o ustaleniu wymagań od kandydatów na stanowiska urzędników kategorii I-iej w państwowej służbie weterynaryjnej. Dz. U. 1926, nr 30, poz. 187.
17. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 września 1920 r. w przedmiocie tymczasowej organizacji państwowej służby weterynaryjnej. Dz. U. 1920 nr 102 poz. 676.
18. Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt. Dz. U. 2004, nr 69, poz. 625 z późn. zm.
19. Ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 r. o zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, badaniu zwierząt rzeźnych i mięsa oraz o Inspekcji Weterynaryjnej. Dz. U. 1999, nr 66 poz. 752.
20. *Wnęk J.*: Zwalczanie pryszczycy w Polsce w latach 1918-1939. Życie Weterynaryjne 2016, 91 (129), 944-945.
21. Wykaz zaraźliwych chorób zwierząt w Rzeczypospolitej Polskiej w czasie od 1 do 15 stycznia 1939. Wiadomości Weterynaryjne 1939, 224, 128.
22. *Zagrodzki K.*: Kłęska księgosuszu w Polsce. Warszawa 1920.
23. *Zawojcka A., Horbowiec-Janucik B.*: Wpływ barier sanitarnych w handlu produktami zwierzęcymi na gospodarkę narodową Wielkiej Brytanii, Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej nr 120, 2017, 33-54.

Adres autora: dr Mirosław Welz, ul Ściegiennego 6A, 38-400 Krosno